

DONALD ROBERTSON

LEER DENKEN ALS

S

Filosofie
als een manier
van leven

CRA

TES

ten have

I

HET PROCES

‘Ik kan niet met zekerheid zeggen, mannen van Athene, wat voor indruk de woorden van mijn aanklagers op jullie hebben gemaakt. Maar ik weet wel dat ze zo overtuigend spraken dat ik bijna aan mijzelf ging twijfelen.’¹

Het is het jaar 399 v.Chr. De wijsgeer Socrates, zoals gewoonlijk op blote voeten en gekleed in een versleten mantel, is opgestaan om in een stampvolle rechtszaal de jury van honderden Atheense mannen toe te spreken die voor hem zit. We bevinden ons in de Agora, in het centrum van Athene. Veel van de aanwezigen kunnen hun woede nauwelijks bedwingen. Wat hij daarna zegt, tergt hen nog des te meer.

‘Sommigen van jullie denken misschien dat ik een grap maak. Maar ik verzeker jullie dat dat niet het geval is. Wat ik beweer is dat ik bij jullie zo’n slechte reputatie heb gekregen door niets anders dan door de *wijsheid* die ik bezit.’ Het blijft stil in de rechtszaal, maar dan alleen omdat de aanwezigen een moment verbijsterd zijn door deze opmerking.

Dan vervolgt Socrates: ‘De filosofen die mij voorgingen, en met wie ik ten onrechte ben vergeleken, maakten aanspraak op *bovenmenselijke* wijsheid. Ze beweerden dingen te weten die niemand zeker weet: over de aard van de zon en de maan en meer van die dingen.

De wijsheid die ik verwierf was daarentegen van de soort die geheel eigen is aan stervelingen. Jullie hebben mij in het verleden vaak horen zeggen dat mijn eigen onderzoekingen niets te maken hebben met wat zich onder de aarde bevindt, in de Hades, of hoog boven ons in het hemelse rijk van de goden. *Ik ben niet dat soort filosoof.* Met zijn uitpuilende ogen, stompe neus, kalende hoofd en dikke lippen die door zijn baard heen steken, doet hij zijn toehoorders denken aan een onnozele hals, een komisch personage, of een van de beestachtige satyrs uit de legenden – ja, ze hebben een afkeer van zijn uiterlijk en vertrouwen hem niet. Desondanks kijkt hij hen boos aan en spreekt met onverbloemde zelfverzekerdheid: ‘Ik heb me bezighouden met zaken die ons veel meer raken. Met wat “er aan goed of kwaad plaatsvindt in je huis”, om met Homerus te spreken. Ja, het is in die zin, op het gebied van de kennis die past bij ons sterfelijke bestaan, dat ik mezelf *wijs* noem.’

De juryleden zijn woedend en verdringen zich bij de balustrade. Hun ogen fonkelen, terwijl ze luidruchtig beledigingen naar de aangeklaagde filosoof slingeren. Sommigen gaan zelfs met elkaar op de vuist. Socrates, hoewel inmiddels in de zeventig, is volkomen onaan gedaan. Desondanks neemt hij even een pauze, terwijl de gerechtsdienaren met de nodige moeite de orde herstellen. Zijn jonge vrouw, Xanthippe, en hun kinderen zijn er niet bij. Niemand had verbaasd gereageerd toen hij erop stond dat ze thuis bleven. Iedereen voelt echter de afwezigheid van Chaerephon, Socrates’ jeugdvriend, net als hij een filosoof, die onlangs is overleden. Een van Socrates’ jongere leerlingen, Xenophon, die later naam zou maken, is afwezig vanwege militaire dienst. De meeste van zijn andere vrienden zijn erbij: Crito, zijn levenslange metgezel, een rijke landbouwer die opgroeide in Alopeke, de Atheense *deme* (voorstad) waar ook Socrates vandaan kwam; Phaedo van Elis, een mooie jonge edelman die door Socrates was gered uit een leven in slavernij nadat hij was gevangengenomen en verkocht aan een Atheens bordeel; Plato, een van Socrates’

welgestelde jonge aristocratische leerlingen, die later de beroemdste filosoof van Athene zou worden. Allemaal waren ze diep bezorgd over de toenemende vijandigheid van de menigte.

Een paar dagen eerder had Meletus, een jonge, voor Socrates onbekende ambitieuze dichter, met een lange neus, onverzorgde baard en sluik haar, hem met een nerveuze blik in zijn ogen mondeling gedagvaard. De straten van Athene gonsden van de geruchten over de aanklacht die zou zijn ingediend. Vijfhonderd juryleden, en nog één extra om staking van stemmen te voorkomen, waren op de ochtend van het proces de Heliaia, het hooggerechtshof, binnengestroomd. Ze namen plaats op de banken vóór de aanklagers, van hen gescheiden door een heilige houten balustrade als afscherming tegen eventuele vechtpartijen. Honderden toeschouwers verdrongen zich in de rechtszaal. De zon scheen meedogenloos op de aanwezigen door het open dak. Boven hen, in de verte, op de Akropolis, waakte een kolosaal bronzen beeld van de godin Athena over de gebeurtenissen vanuit haar tempel, het Parthenon.

De jury bestond uitsluitend uit mannelijke Atheense burgers van boven de dertig. Hoewel ze door loting waren gekozen en dus uit verschillende lagen van de bevolking afkomstig konden zijn, waren de meesten van hen veteranen uit de Peloponnesische Oorlog, dankbaar voor de drie obolen per dag die de staat betaalde voor hun aanwezigheid. Er werden gebeden uitgesproken en offers gebracht om het proces te heiligen. De lucht in het gebouw vulde zich al snel met zoetgeurende en muskusachtige wierook, die de hele dag bleef hangen en iedereen herinnerde aan zijn eed aan de goden. Het hielp ook om de geur van honderden zwetende, dicht op elkaar gepakte lichamen te verdoezelen.

‘Ik zal stemmen in overeenstemming met de wetten,’ beloofden ze. ‘En wat betreft kwesties waarvoor geen wetten bestaan,’ vervolgde de eed, ‘zal ik mijn stem uitbrengen op grond van een rechtvaardige afweging, en niet op grond van gunst of vijandschap.’ Ze beloof-

den de aanklagers en beklaagden gelijkelijk te horen en alle kwesties die geen betrekking hadden op de zaak van de aanklager, uit te sluiten van overweging. ‘Ik zweer dit alles bij Zeus, Apollo en Demeter,’ mompelden ze. Daarna bevestigden ze dat de goden hen moesten zegenen als ze woord hielden, maar mochten vervloeken als ze hun eed zouden breken.

Ondanks de plechtige gelofte die ze aflegden, beweerde een satiricus uit die dagen dat veel juryleden te kleingeestig waren om onpartijdig te stemmen. Ze verkeerden in een roes van zelfingenomenheid, zei hij, omdat de notabelen van Athene machteloos aan hun voeten lagen, in het bijzonder zelfvoldane intellectuelen als Socrates. Volgens Aristophanes was smeken om genade bij sommige van deze juryleden even zinloos als proberen een steen te koken.² Hij vergeleek ze met een agressieve zwerm wespen, die bij het minste of geringste begonnen te steken. Ook beweerde hij dat de beambten die toezicht hielden op de procedures gemakkelijk konden worden omgekocht. De juryleden in Athene zullen wel niet allemaal van die verbitterde oude bemoelers zijn geweest die hij zo minachtte, maar zijn karikaturen moeten herkenbaar zijn geweest voor de theaterbezoekers die hen uitlachten. De juryleden herkenden misschien ook iets van zichzelf in het hoofdpersonage van een ander toneelstuk van Aristophanes, *De wolken*, die Socrates een lesje probeert te leren door zijn school met de grond gelijk te maken. Van begin af aan was het nogal onwaarschijnlijk dat de meest controversiële filosoof van Athene een eerlijk proces zou krijgen.

De heraut had de aanklachten formeel bekendgemaakt. ‘De volgende klacht werd onder ede ingediend,’ zo verklaarde hij, ‘door Meletus, zoon van Meletus van Pitthos, tegen Socrates, zoon van Sophroniscus van Alopeke.’ Hij las de verklaring hardop voor: ‘Socrates overtreedt de wet omdat hij de goden die door de stad in ere worden gehouden, niet erkent en omdat hij nieuwe goden invoert. Ook overtreedt hij de wet omdat hij de jeugd bederft.’³ Vervolgens luisterde de

jury naar wat Meletus te zeggen had, gevolgd door Anytus en Lycon, de getuigen die hij in verband met de aanklacht had laten oproepen. Anytus, de beroemdste van de drie, had een welvarende looierij geërfd. Hij beweerde de belangen van andere ambachtslieden te vertegenwoordigen en werd een vooraanstaand democratisch politicus. Omdat hij in het verleden was beschuldigd van het omkopen van een complete jury, vroeg hij, of (volgens een andere bron) *betaalde* hij zijn vriend Meletus om in zijn plaats bij dit proces de aanklachten in te dienen. Ze werden geholpen door Lycon, een demagogische redenaar – over wie we verder nauwelijks iets weten. Socrates beweerde dat de getuigen meined hadden gepleegd door valse getuigenissen tegen hem af te leggen. Als laatste hoorde de jury de filosoof zelf, die zijn eigen verdediging voerde voordat er gestemd werd over zijn schuld of onschuld en over de doodstraf die Meletus officieel had geëist.

Socrates, die op het podium steeds heen en weer had gelopen, hield nu halt en richtte zich tot de juryleden, terwijl hij geduldig verzocht om niet te worden onderbroken. ‘Ik zie dat sommigen van jullie boos worden, maar hoewel het misschien een aanmatigende bewering lijkt, was niet ik het die de term *wijsheid* te berde bracht, maar Apollo, de god van Delphi.’ Zodra hij de godheid noemt, wordt het opnieuw stil in de rechtszaal, op het meedogenloze gerinkel van de waterklok bij de ingang na, die de duur van het proces aangeeft. Even staat Socrates roerloos stil. Zijn gezicht strak en met gefronste wenkbrauwen. Verzonken in overpeinzingen staart hij in de verte over de hoofden van de juryleden heen. Het was een houding die zijn vrienden bekend voorkwam, een gelaatsuitdrukking die aangaf dat hij in diepe gedachten verzonken was. Terwijl ze hem zo zagen, herinnerden sommigen van hen zich een scène van tientallen jaren geleden, toen ze voor een bovenzinnelijke tempel stonden, op de hellingen van het Parnassusgebergte. Daar was het waar zijn verhaal echt begonnen was, of althans dat zei hij vaak. Zijn jeugdvriend, Chaerephon, met wie hij destijds veel optrok, flapperde geregeld met zijn

lange, dunne armen als ze opgewonden met elkaar spraken over twee beroemde woorden, gegraveerd op een zuil bij de ingang van de tempel van Apollo.⁴

Delphi ligt een aantal dagreizen ten noordwesten van Athene, op de berghellingen waar Apollo, de zoon van Zeus, naar verluidt een draak genaamd Python had gedood. Volgens de legende had de god Zeus op die plek een grote steen laten vallen, de Omphalos of Navelsteen, die het middelpunt van het heelal markeerde. Het heilige rotsblok lag op het terrein van de Delphische tempel van Apollo. Grieken, afkomstig uit het hele Middellandse Zeegebied, reisden er elke vier jaar naartoe om de Pythische Spelen bij te wonen, ter ere van Apollo's overwinning op de draak. Het was een mysterieuze plek, vol schatten uit verre landen. Vanaf dit heilige uitkijkpunt in de bergen leken de wereldse problemen nogal vluchtig en onbelangrijk. Je zou bijna denken dat dit inderdaad het middelpunt van het universum was. De tempel vormde ook het middelpunt van de filosofie. Hij was in zekere zin de geboorteplaats van de Griekse wijsheid.

Er waren twee uiterst belangrijke maximen gegraveerd op de tempel van Delphi. De eerste, en veruit de beroemdste, luidde: *Gnothi seauton*, 'Ken jezelf.'⁵ Socrates hield van deze inscriptie, die hij met eigen ogen had bestudeerd. Hij verwees er vaak naar. Eeuwenlang zouden filosofen vele boeken schrijven die deze twee woorden trachten te interpreteren. Staande bij de ingang van de verblijfplaats van de onsterfelijke godheid, was de meest voor de hand liggende betekenis van deze spreuk, dat we moeten beseffen dat we sterfelijk zijn en dienovereenkomstig moeten handelen – jezelf kennen is weten dat je, in tegenstelling tot de goden, moet sterven.⁶ Socrates beschouwde filosofie in zekere zin als een levenslange meditatie over de dood. Omdat hij zich al lang verzoend had met zijn eigen sterfelijkheid, bleef hij volkomen onberoerd door de dreiging van terechtstelling die hem boven het hoofd hing.

'De meesten van jullie hier hebben Chaerephon gekend,' zegt So-

crates zachtjes, en verbreekt zo de stilte. Hij richt zijn blik nogmaals op zijn publiek en laat zijn ogen langzaam door de zaal gaan terwijl hij verdergaat. 'Ik was met hem bevriend sinds mijn jeugd. Hij was ook jullie vriend. Hij ging met het volk in ballingschap en keerde terug naar Athene nadat de Dertig Tirannen waren verslagen.' Velen knikken en het blijft stil in de rechtszaal, maar de gezichtsuitdrukking bij sommigen wordt steeds strenger en feller. Socrates gaat verder: 'Een onstuimig man. Hij maakte de reis naar Delphi en vroeg...' Verschillende leden van de jury beginnen weer te schreeuwen, wat voor opschudding zorgt en hem dwingt te wachten tot de orde is hersteld. Opnieuw verzoekt hij beleefd om niet te worden onderbroken, maar hij moet zijn stem verheffen om boven het ontevreden gemor en rumoer uit te komen.

'Hij vroeg...' Ondanks nog meer boze kreten vanuit de jury vervolgt Socrates: '*Hij vroeg* het orakel of iemand wijzer was dan ik. De god Apollo, die sprak door de mond van zijn priesteres, antwoordde dat niemand wijzer is dan Socrates.' Sommige juryleden beginnen met hem stelselmatig te onderbreken, maar worden weerhouden door anderen, die hen aansporen de verdachte te laten uitspreken. Socrates wijst naar de galerij. 'Hoewel mijn vriend, Chaerephon, niet meer onder ons is, is zijn jongere broer, Chaecrates, vandaag aanwezig in de rechtbank. Hij kan beamen dat elk woord dat ik zojuist heb gezegd de waarheid is.' Hierop knikt Chaecrates langzaam, zijn blik op Socrates gevestigd – de tranen staan hem in de ogen want het is hem wel duidelijk hoe de dag zal eindigen.

'Waarom ik dit vertel?' vraagt Socrates, voorover leunend. Hij ziet dat het onderwerp velen in de rechtszaal overstuur heeft gemaakt. 'Om,' zegt hij, terwijl hij zijn stem laat dalen en de meest in razernij ontstoken juryleden recht aankijkt, 'uit te leggen hoe ik zo'n *slechte reputatie* heb opgelopen.' Socrates wacht tot het gemoepel is verstomd vooraleer hij aan zijn verhaal begint...

'Toen ik de uitspraak van het orakel hoorde, stond ik perplex en

vroeg ik mezelf onmiddellijk af: “Wat kan Apollo bedoeld hebben met de uitspraak dat ik, Socrates, de wijste van alle mensen ben?” Het was een raadsel waar ik tot op heden het antwoord niet van weet. Want ik wist dat ik geen enkele – grote noch kleine – wijsheid bezat. Niettemin is Apollo een god, en het zou dus tegen zijn natuur ingaan om onwaarheid te spreken.’ Iedereen in de zaal besepte dat het inderdaad een schande zou zijn als Socrates, staande voor de rechter, de god van leugens zou beschuldigen.

‘Na hier lang over te hebben nagedacht, bedacht ik een methode om dit antwoord te testen. Ik realiseerde me dat als ik iemand kon vinden die wijzer was dan ikzelf, ik terug zou kunnen keren naar Delphi en de god het tegenbewijs zou kunnen voorleggen. Door te laten zien dat er een klaarblijkelijke uitzondering op deze bewering was, zou ik de godheid kunnen dwingen om zijn bedoeling te verduidelijken. Ik zou ongeveer te werk gaan zoals men dat hier in de rechtbank doet als men het getuigenis van een getuige betwist. Ik zou zeggen: “U beweerde dat ik de wijste van alle mensen ben, maar hier is een man die duidelijk wijzer is dan ik.”⁷ Ik stapte daarom direct op iemand af die een uitstekende reputatie had op het gebied van wijsheid, een beroemd staatsman, wiens naam ik niet hoeft te noemen.⁸ Toen ik persoonlijk met hem in gesprek raakte, werd het mij onmogelijk te geloven dat hij een echte wijze was, hoewel hij door veel mensen, vooral door zichzelf, als zodanig werd beschouwd.’

‘Ik probeerde hem te laten inzien dat hij zich vergiste, hoewel hij zichzelf als buitengewoon wijs beschouwde,’ zegt Socrates. Het gevolg was dat hij een hekel aan me begon te krijgen, en zijn haat werd gedeeld door verschillende van zijn vrienden die ons gesprek hadden opgevangen. Toen ik dit gezelschap verliet, kwam het bij me op dat, hoewel ik niet dacht dat een van ons werkelijk iets belangrijks te melden had over “het goede” of het doel van het leven, ik beter af was dan hij. Want ondanks dat hij niets wist, meende hij ten onrechte dat hij dingen wist die van wezenlijk belang waren. Ik daarentegen wist

noch geloofde dat ik bekend was met zulke dingen. Alleen al in dat opzicht leek ik een voordeel te hebben ten opzichte van dit soort mannen: ik *beseftte* dat ik onwetend was over de ware aard van het goede, het schone en dergelijke dingen.'

'Daarom zette ik mijn zoektocht voort. Ik ging van de een naar de ander, en onderwierp eenieder die de pretentie had wijsheid te bezitten op dezelfde wijze aan een test. Terwijl ik dat deed, keerden velen zich tegen mij. Sommigen verspreidden geruchten, anderen scholden me uit en een aantal van hen vielen me zelfs op straat aan en sloegen me. Dit alles verdroeg ik zonder te klagen. Boos worden op mijn aanvallers leek me net zo zinloos als een ezel te verwijten dat hij me schopt of het een hond kwalijk te nemen dat hij naar me blaft. In het begin maakte ik me wel zorgen over de vijandigheid die mijn vragen oproepen. Ik voelde echter dat niet opgeven de enige keuze was die ik had. Het woord van Apollo was belangrijker dan mijn eigen reputatie. Ik was vastbesloten om met iedereen te spreken die kennis leek te bezitten, teneinde het raadsel van het orakel op te lossen.

'Het waren de machtige *werken van Heracles* die ik ondernam. Ik zwierf van de ene plaats naar de andere, op zoek naar iemand die wijsheid bezat. En ik zweer bij de hond, burgers van Athene, dat ik jullie de waarheid moet vertellen over de uitkomst van mijn missie. Wat ik na veel onderzoek ontdekte, was dat mannen met de grootste reputatie van wijsheid vaak de grootste dwazen bleken te zijn. Anderen, die door de meeste burgers veel minder wijs werden geacht, waren in feite veel wijzere en betere mensen.' Deze woorden veroorzaakten opnieuw rumoer onder de leden van de jury, die het overigens niet allemaal oneens waren met de opmerkingen van Socrates.

'Mijn inspanningen zorgden ervoor dat ik vijanden kreeg, onder wie vele invloedrijke mannen. Dat is de enige reden voor mijn huidige benarde situatie. Ik word "wijs" genoemd door degenen die denken dat ik de wijsheid bezit die ik bij anderen mis. De waarheid is echter dat alleen God wijs is. Wat Apollo met zijn uitspraak wilde la-

ten zien, was dat de wijsheid van mensen in vergelijking daarmee van weinig of geen waarde is. Toen hij mijn naam gebruikte, was dat als voorbeeld van een meer algemene waarheid, alsof hij wilde zeggen: “Diegene is de wijste die, net als Socrates, beseft dat zijn schijnbare wijsheid niets waard is.” Na al deze inspanningen werd ik daarom gedwongen te concluderen dat de uitspraak van het orakel niet kon worden weerlegd, maar ik was er ook van overtuigd dat ik dichter bij het begrijpen van de betekenis ervan was.’

Socrates gedroeg zich niet zoals verwacht werd van een man die terechtstond. Vooral aan het laatste wat hij zei ergerden veel juryleden zich, omdat Socrates daarmee ook hun wijsheid in twijfel leek te trekken. Omdat er in de Atheense rechtbanken geen rechters waren, moest men zich geheel tot de jury richten. Socrates ging tegen alle conventies in door hen eenvoudig aan te spreken als stadgenoten en niet formeel als ‘mannen van de jury’ – hij leek hen niet als zijn rechters te beschouwen.

‘Daarom trek ik de wereld rond, in gehoorzaamheid aan de godheid,’ zo vervolgt hij, ‘op zoek naar tekenen van echte wijsheid onder hen die wijs lijken, of het nu burgers dan wel vreemdelingen zijn. Als blijkt dat het hun aan wijsheid ontbreekt, is het orakel gerechtvaardigd. Die roeping heeft mijn leven zo in beslag genomen dat ik geen tijd overheb voor publieke kwesties of voor mijn eigen aangelegenheden. In feite leef ik in armoede vanwege mijn toewijding aan de filosofie en mijn dienst aan Apollo.’

Socrates had een opvallende manier van doen. Hij hield zijn blik aandachtig gericht op degenen tot wie hij sprak, waardoor sommige juryleden zich voelden als vissen die werden belaagd door een hongerige pelikaan. Velen waren gegriefd omdat ze het gevoel kregen dat *zij* degenen waren die door de beschuldigde werden aangeklaagd. Maar ondanks hun vijandige blikken gaat hij verder: ‘Sommigen van jullie zullen zeggen: “Schaam je je niet, Socrates, dat je in jouw leven een pad hebt gevolgd dat je ongetwijfeld een vroegtijdige dood zal

bezorgen?’ Jullie vergissen je echter als jullie denken dat een goed mens beslissingen zou moeten nemen door de kansen op leven of dood af te wegen. Hij zou alleen moeten overwegen of hij goed of verkeerd handelt. In het andere geval, volgens jullie maatstaf, moeten we uitgaan van de veronderstelling dat Achilles en de andere helden die bij Troje sneuvelde waardeloze individuen waren. Want volgens Homerus riskeerden zij hun leven omdat ze eerloosheid meer verachtten dan dat ze gevaar vreesden. Ja, wat de plaats van een mens ook mag zijn, zij het door eigen keuze of op bevel van zijn commandant: op die plek moet hij blijven. Zelfs in het uur van het grootste gevaar zou hij voet bij stuk moeten houden, alleen op zijn eerbiedacht moeten zijn en niet ook maar een moment bang moeten zijn voor de dood.’

‘Ik kreeg, samen met de andere soldaten, het bevel om op mijn post te blijven en de dood in de ogen te kijken door de generaals die jullie als commandanten hadden aangesteld in Potidaea, Delium en Amphipolis. Zou het dan ook niet vreemd zijn, mannen van Athene, als ik nu het tegenovergestelde zou doen en zou vluchten voor gevaar? Apollo heeft mij, naar ik begrijp, bevolen om de missie van een filosoof te volgen in plaats van die van een soldaat. Het pad van de wijsbegeerte heeft mij naar deze rechtszaal geleid, waar ik nu word geconfronteerd met de dreiging van executie. Het zou zowel vreemd als tegenstrijdig zijn als jullie mij zouden prijzen omdat ik bereid was de dood onder ogen te zien ten behoeve van de bescherming van onze stad, maar mij zouden verwijten dat te doen teneinde het karakter van haar burgers overeind te houden. Want wat zijn stadsmuren waard als de mannen daarbinnen niet deugen?’

‘De waarheid is,’ zo vervolgt hij, ‘dat als ik het orakel van Apollo zou hebben genegeerd en mijn filosofische roeping zou hebben verloochend uit angst voor een doodvonnis, jullie mij met meer recht voor goddeloosheid hadden kunnen aanklagen. Want dan zou ik inderdaad aanspraak hebben gemaakt op goddelijke kennis, in de ver-

onderstelling dat ik wijs was op terreinen waar ik dat niet was. De grootste angst van de mens, de angst voor de dood, is immers schijnwijsheid. Die kan geen echte wijsheid zijn, omdat ze valselijk aanspraak maakt op kennis van het onbekende. Niemand weet immers zeker of de dood, waarvan mensen in hun angst aannemen dat het 't allerergste is in het leven, in feite niet het grootste goed is. Dat is de ergste vorm van onwetendheid, die ik *dubbele* onwetendheid noem. Want omdat hij geen weet heeft van zijn eigen onwetendheid, neemt de mens in zijn verwaandheid aan dat hij dingen weet die hij niet weet.'

'Degenen die zichzelf te kijk zetten en jullie met tranen in hun ogen om genade smeken, gedragen zich alsof ze iets vreselijks zullen ondergaan als ze sterven. Ze doen alsof ze hoe dan ook onsterfelijk zouden kunnen zijn als het hun maar vergund wordt te blijven leven. In één belangrijk opzicht beschouw ik mezelf als anders en misschien ook wijzer dan deze en andere mannen. Hoewel ik heel weinig weet over de Hades, de onderwereld, *pretendeer* ik niet er iets over te weten. Ook verwacht ik niet voor altijd te blijven leven. Wat ik echter wel weet is dat onrechtvaardigheid een kwaad is en dat ongehoorzaamheid aan je meerdere, of dat nu een godheid is of een mens, zowel dwaas als oneervol is. *Nooit zal ik dan ook meer vrees hebben voor wat mogelijk goed is dan voor wat zeker slecht is.*'

'Stel dat jullie tegen mij zouden zeggen: "Socrates, we zullen degenen die je hebben aangeklaagd negeren. Je mag vrijuit gaan, zolang je de filosofie maar opgeeft. Als je er ooit weer op betrapt wordt, zul je worden terechtgesteld." Ik zou antwoorden: "Mannen van Athene, ik respecteer jullie en ik heb jullie lief, maar ik zal de god Apollo gehoorzamen en niet jullie. Zolang ik leef en gezond ben, zal ik niet ophouden met het beoefenen van de wijsbegeerte en ik zal eenieder die ik ontmoet blijven aansporen hetzelfde te doen." Op dat moment draait Socrates zich om naar het publiek. Indringend kijkt hij ze aan, op zijn beruchte wijze, van onder zijn dikke wenkbrauwen.

**'ROBERTSON IS EEN BETROUWBARE EN
HELDERE GIDS OM HET LEVEN, DE TIJD EN HET
DENKEN VAN DE BELANGRIJKSTE FILOSOOF IN
DE WESTERSE TRADITIE TE DUIDEN.'**

– Massimo Pigliucci, auteur van *Hoe word je een stoïcijn*

Politici, influencers en zelfhulpgoeroes overspoelen ons dagelijks met tegenstrijdige adviezen, maar echte wijsheid vergaren we niet door alleen te luisteren naar de meningen van anderen, aldus Donald Robertson. Wijsheid vereist weten hoe je je eigen pad door het leven vindt en dat leer je alleen door aan anderen en jezelf de juiste vragen te stellen.

In *Leer denken als Socrates* laat Robertson zien hoe de socratische methode – de basis voor zowel filosofie als moderne therapie – ons helpt om bewuster en zelfstandiger te leven. Dit boek biedt geen eenvoudige antwoorden, maar daagt je uit om dieper na te denken, je overtuigingen kritisch te onderzoeken en authentiek te leven.

**'EEN CREATIEVE KIJK OP DE BLIJVENDE RELEVANTIE
VAN EEN OUDE DENKER.'** – *Publishers Weekly*

Donald Robertson is cognitief gedragstherapeut en een toonaangevend figuur binnen de stoïcijnse filosofie. Eerder verscheen van zijn hand *Leer denken als een Romeinse keizer* bij Uitgeverij Ten Have.

www.uitgeverijtenhave.nl

NUR 730